

ΦΑΡΜΑΚΕΥΤΙΚΑ ΦΥΤΑ (ΒΟΤΑΝΑ) ΚΑΙ ΑΓΡΙΟΛΟΥΛΟΥΔΑ ΤΗΣ ΜΥΡΟΒΟΛΟΥ ΧΙΟΥ

ΣΤΑΜΑΤΟΥΛΑΚΗ Α.¹, και ΣΚΑΝΔΑΛΗΣ Γ.¹

¹ Δημοτικό Σχολείο Λιβαδίων Χίου, Διεύθυνση Α/θμιας Εκπαίδευσης Χίου
e-mail: alekastam@yahoo.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η Χίος το νησί μας, από βοτανολογική άποψη παρουσιάζει πολύ μεγάλο ενδιαφέρον, γιατί συναντιούνται φυτά και της Ευρωπαϊκής αλλά και της Ασιατικής Ηπείρου. Υπάρχει επίσης μεγάλος αριθμός ενδημικών φυτών.(μαστιχοφόρος σχίνος). Για τα αγριολούλουδα της Χίου υποστηρίζεται ότι είναι αρκετά, σε σχέση με την έκταση του νησιού μας, ορισμένα μάλιστα είναι πολύ σπάνια και ίσως μοναδικά. Η ύπαρξη πολλών στοιχείων σχετικών με το συγκεκριμένο θέμα στη Δημοτική Βιβλιοθήκη Κοραή Χίου (συλλογή Αργέντη) αλλά και στα αρχεία των τοπικών εφημερίδων και περιοδικών καθώς επίσης και η συλλογή πληροφοριών μέσα από την εμπειρία και τις γνώσεις του οικογενειακού περιβάλλοντος δίνουν στους μαθητές τη δυνατότητα της μελέτης και διερεύνησης της τοπικής μας χλωρίδας.

STAMATOULAKI A.¹, and SKANDALIS G.²

Elementary School of Livadia, Chios, Education office of Chios
e-mail: alekastam@yahoo.gr

ABSTRACT

Chios island, which is our homeland, demonstrates a high degree of interest from a botanical point of view, since plants of both the European and Asian Flora can be found here. There is also a great number of indigenous plants (i.e : the mastic tree). It is claimed that Chios island exhibits a plethora of wild flowers in proportion to its size. Some of them are scarce plants and even “one - of - a - kind” ones. The existence of various elements related to the specific subject at the local Korais library (the Argentis family’s collection) along with the exploration of archives of local newspapers and magazines was combined with the experience and knowledge gained through the family environment of the pupils. Thus, they were given the opportunity to study and observe the local flora.

Λέξεις κλειδιά : Χίος, ενδημικά φυτά, μελέτη τοπικής χλωρίδας

1. ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΕΠΙΛΟΓΗΣ ΘΕΜΑΤΟΣ

Η γνωριμία των μαθητών με την πλούσια βιοποικιλότητα του νησιού μας, της Χίου, σε βότανα και αγριολούλουδα, η μοναδικότητά τους, η ανάδειξη των ενδημικών φυτών, η ευαισθητοποίηση στην προστασία ποικιλιών ή ειδών που κινδυνεύουν, οι σκοποί για τους οποίους μπορούν να χρησιμοποιηθούν, η στροφή για τη χρήση φιλικών προς το περιβάλλον υποκατάστατων των χημικών με φαρμακευτικά φυτά, η διαμόρφωση περιβαλλοντικά υπεύθυνων πολιτών αποτελούν κριτήρια επιλογής του συγκεκριμένου θέματος.

- Το παρόν θέμα ανταποκρίνεται στα άμεσα ενδιαφέροντα των μαθητών μας σαν θέμα του οικείου και άμεσου περιβάλλοντός τους.
- Δίνει πολλές δυνατότητες προσέγγισης εκ μέρους των μαθητών και ένα ευρύ πεδίο εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων.
- Δίνει την ευκαιρία για ανάπτυξη δεξιοτήτων, ικανοτήτων, γνώσεων και διαμόρφωση στάσεων φιλικών προς το περιβάλλον .
- Έχει σχέση με το αναλυτικό πρόγραμμα της Δ΄τάξης στο μάθημα της Μελέτης Περιβάλλοντος.
- Επιδέχεται διεπιστημονική προσέγγιση αφού εμπλέκονται αρκετά μαθήματα του αναλυτικού προγράμματος .
- Δίνει τη δυνατότητα ανάπτυξης πνεύματος συνεργασίας, ευθύνης, καλλιέργειας κοινωνικότητας μέσα από την ομαδοσυνεργατική διδασκαλία..
- Βοηθά στην ανάπτυξη της κριτικής σκέψης μέσα από την έρευνα, την παρατήρηση, την εξαγωγή συμπερασμάτων και την αξιολόγηση καταστάσεων.
- Υλοποιείται μέσα στο φυσικό περιβάλλον (σχολικό κήπο, καθώς επίσης και στο γειτονικό με το σχολείο μας ΚΠΕ Ομηρούπολης Χίου) και προωθεί το άνοιγμα του σχολείου στην κοινωνία.
- Εμπλέκει με πολλούς τρόπους τη συμμετοχή της τοπικής κοινωνίας.

Φωτογραφία 1

2. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ

Γνωστικοί

- Να γνωρίσουν τα αρωματικά φυτά, τα βότανα και τα αγριολούλουδα της ιδιαίτερης πατρίδας τους, της Χίου.
- Να κατανοήσουν την πολύπλευρη σημασία της διατήρησής τους (περιβαλλοντική-οικονομική - πολιτισμική)
- Να ασκηθούν στην παρατήρηση και ταξινόμηση.
- Να διαπιστώσουν τα προβλήματα που προκύπτουν από την αλόγιστη χρήση φαρμάκων και χημικών παρασκευασμάτων.
- Να αποκτήσουν εμπειρία στην έρευνα, καταγραφή και αναζήτηση στοιχείων και πληροφοριών στις διάφορες πηγές.
- Να μάθουν να οργανώνουν και να συνθέτουν μια ομαδική εργασία.
- Να εκφραστούν με όλα τα είδη του γραπτού λόγου (διηγήσεις, περιγραφές, συνεντεύξεις) με τα οποία θα παρουσιάζουν τις διάφορες δραστηριότητές τους.
- Να εξοικειωθούν με διαδικασίες επιστημονικής μεθοδολογίας.

Συναισθηματικοί

- Να αντιληφθούν τις αξίες της συνεργασίας, της αλληλεγγύης και τη χαρά της μάθησης με τη βιωματική διδασκαλία..
- Να προβληματιστούν για τις επιπτώσεις στο περιβάλλον των κάθε λογής χημικών παρασκευασμάτων και να διαμορφώσουν υπεύθυνη περιβαλλοντική συμπεριφορά.

- Να αναπτύξουν κριτική σκέψη με στόχο τη δράση και ενεργή τους παρέμβαση για λήψη καλλιτέρων αποφάσεων ως προς τα περιβαλλοντικά προβλήματα.
- Να βιώσουν την ομορφιά της φύσης και να την αγαπήσουν.

Ψυχοκινητικοί

- Να αναπτύξουν την παρατηρητικότητα και τη φαντασία τους.
- Να μάθουν να δουλεύουν ατομικά και ομαδικά.
- Να εκφραστούν καλλιτεχνικά με τη ζωγραφική, τη μουσική, το θεατρικό παιχνίδι, το χορό.
- Να αποκτήσουν δεξιότητες χρήσης εργαλείων μαθαίνοντας να φροντίζουν το σχολικό κήπο.

Φωτογραφία 2

Φωτογραφία 3

3. ΜΕΘΟΔΟΙ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗΣ

1. Η μέθοδος σχεδίου εργασίας (project)
(Πνευματική διέγερση – τεχνική ιδεοθύελλας, προτάσεις, έρευνα, ανακοινώσεις,, βιβλιογραφία, τελική σύνθεση, παρουσίαση)
 - 2.Ομαδοσυνεργατική μέθοδος.
(Χωρισμός σε μικρές ομάδες εργασίας με συντονιστή και γραμματέα, καταγραφή δράσης, ανατροφοδότηση, ανακοινώσεις)
 3. Διεπιστημονικό μοντέλο εξέτασης του θέματος
(Εξέταση αρωματικών φυτών από τη μεριά της Φυτολογίας, της Γεωγραφίας, της Λογοτεχνίας, της Λαογραφίας)
 4. Μελέτη πεδίου .Περιβαλλοντικά μονοπάτια.
(Παρατηρήσεις επιτόπια έρευνα, συλλογές, συμπλήρωση ερωτηματολογίων)
 - 5.Πειράματα
(Εκτέλεση, παρατηρήσεις, καταγραφή, επιστημονικός τρόπος εργασίας)
 6. Θεατρικά παιχνίδια και παιχνίδια ρόλων
(Αναπαράσταση ρεαλιστικών καταστάσεων, παιχνίδια προσομοίωσης)
 7. Δραματοποίηση
(Παρουσίαση θεατρικής παράστασης)
- Η παραπάνω μεθοδολογία βασίζεται στις εξής παιδαγωγικές θεωρίες μάθησης :
- Θεωρία δομητισμού
 - Θεωρία ολιστικότητας
 - Διαθεματική προσέγγιση της διδασκαλίας
 - Βιωματική επικοινωνιακή διδασκαλία. Ενεργητική μάθηση.

4. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

- ΣΧΟΛΙΚΗ ΑΙΘΟΥΣΑ

Δημιουργία περιβαλλοντικής γωνιάς

Συλλογή και έκθεση βοτάνων και αγριολούλουδων. Συλλογή πληροφοριών

Ανάρτηση εργασιών σχετικών με το θέμα
Έρευνα βιβλιογραφίας Ανάγνωση βιβλίων
Επεξεργασία δεδομένων
Κατασκευή χειροτεχνημάτων
Εκμάθηση ποιημάτων, τραγουδιών

Φωτογραφία 4

- ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ
Πειράματα Δημιουργία σκευασμάτων από φαρμακοποιό
Προβολή βίντεο –σλάιτς
Έρευνα στο διαδίκτυο
Επικοινωνία με άλλα σχολεία
Ενημερώσεις από τους ειδικούς

Φωτογραφία 5

- ΣΧΟΛΙΚΟΣ ΚΗΠΟΣ
Καθαρισμός του κήπου,
Περιποίηση των φυτών
Φύτευση βοτάνων

Φωτογραφία 6

- ΕΠΙΣΚΕΨΕΙΣ

Καμπόχωρα

Μαστιχοχώρια

Ένωση Μαστιχοπαραγωγών Χίου

Βιοτεχνία συσκευασίας και τυποποίησης βοτάνων

Βιβλιοθήκη Κοραή

Θερμοκήπιο Ξηντάρη

Φωτογραφία 7

- ΚΟΝΤΙΝΟ ΔΑΣΟΣ

Επίσκεψη στο δάσος της Κλειδούς

Περιβαλλοντικό μονοπάτι

Γνωριμία με όλες τις αισθήσεις

Καταγραφή αγριολούλουδων

Συλλογή βοτάνων

Φωτογραφία 8

5. ΔΡΑΣΕΙΣ – ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ

Έγινε ενημέρωση για το συγκεκριμένο θέμα από επιστημονικούς συνεργάτες. Επισκέφθηκαν την τάξη και ήρθαν σ'επαφή με τους μαθητές. Ανοίξαμε το σχολείο στην κοινωνία. Πραγματοποιήθηκαν περισσότερες από τις προγραμματισμένες εκπαιδευτικές επισκέψεις με συμμετοχή γονέων και ειδικών συνεργατών. (Μετάβαση στο ανάλογο πεδίο Κάμπος Χίου, Μαστιχοχώρια, Ένωση Μαστιχοπαραγωγών Χίου, Βιοτεχνία Αφών Σόδη, Ποτοποιία Σεραφείμ-Απαλαρίνα, Επίσκεψη στη Νομαρχία, Επίσκεψη στο Ραδιόφωνο της «Αλήθειας»). Έγινε περιποίηση του σχολικού κήπου (βοτάνισμα, σκάλισμα και φύτεμα αρωματικών φυτών και άλλων λουλουδιών.). Έγινε προβολή των δραστηριοτήτων μας από τα τοπικά Μ.Μ.Ε (Εφημερίδα «Δημοκρατική», «Αλήθεια», «Πολίτης», Τηλεόραση «Πατρίδα» της Χίου) Προκλήθηκε ευαισθητοποίηση της τοπικής κοινωνίας στα αρωματικά μας φυτά και αγριολούλουδα και αναδείχθηκε η ανάγκη προστασίας της βιοποικιλότητας του τόπου μας. Αναγνωρίστηκε η αξία της τοπικής χλωρίδας και η αναγκαιότητα διατήρησης της φυσικής μας κληρονομιάς. Πραγματοποιήθηκε επίσκεψη στο Νομόρχη όπου κατατέθηκαν οι προτάσεις των μικρών μαθητών

και παραδόθηκαν σε επιστολή. Συμμετείχαμε με το υλικό του προγράμματος σε ομαδική έκθεση των σχολείων της Χίου στο Ομήρειο Πνευματικό Κέντρο Δήμου Χίου και στην αίθουσα του Βούρειου Πολιτιστικού Συλλόγου στο τέλος της σχολικής χρονιάς όπου έγινε και η παρουσίαση ολόκληρου του προγράμματός μας στην τοπική κοινωνία με θεατρική παράσταση, τραγούδια, χορευτικά. Εκδώσαμε και διανείμαμε έντυπο με θέμα : « Τα αρωματικά φυτά και αγριολούλουδα της μυροβόλου Χίου και δημιουργήσαμε CD με το περιεχόμενο του προγράμματος .Και τα δυο τα κρατούν στα χέρια τους μαθητές, δάσκαλοι, συνεργάτες ως ενθύμιο αυτής της πολύμηνης συλλογικής προσπάθειας .Απώτερος σκοπός όλων των προαναφερθέντων η δημιουργία ενεργών πολιτών με υπεύθυνη περιβαλλοντική συμπεριφορά και συμμετοχή στη λήψη των τελικών αποφάσεων.

Φωτογραφία 9

6. ΜΕΘΟΔΟΙ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ

Αρχική Αξιολόγηση (Διερεύνηση)

Θεωρία Δομητισμού

Στηριζόμαστε σ' αυτό που ήδη γνωρίζουν οι μαθητές και εκεί πάνω δομούμε τη νέα γνώση Διερευνήσαμε μέσα από συζήτηση και με τη χρήση ερωτηματολογίου το επίπεδο των γνώσεων των μαθητών και τη στάση τους απέναντι στο θέμα. Καταγράψαμε τις απόψεις τους για το θέμα μας τόσο μέσα όσο και έξω από την τάξη. Εντοπίσαμε και εσφαλμένες αντιλήψεις και ιδέες οπότε προχωρήσαμε στην αναδόμηση των γνώσεων, βάσει σχεδιασμού.

Διαμορφωτική Αξιολόγηση

Συνάντηση των ομάδων. Ανταλλαγή πληροφοριών και απόψεων Ανατροφοδότηση.

Πραγματοποιήθηκε κατά τη διάρκεια του προγράμματος με διάλογο στην τάξη, ενημέρωση για την πορεία εργασίας των ομάδων, με ποικιλία δραστηριοτήτων, με διορθώσεις και παρεμβάσεις όπου κρίθηκε απαραίτητο. Γινόταν ενημέρωση του φακέλου με το υλικό του προγράμματος και ενημέρωση του ημερολογίου με τα συμβαίνοντα. Κατά την επίσκεψή μας στο ΚΠΕ Ομηρούπολης Χίου φάνηκε ότι τα παιδιά είχαν μάθει αρκετά για το συγκεκριμένο θέμα ιδιαίτερα κατά τη συμπλήρωση των ερωτηματολογίων που τους δόθηκαν. Παρατηρούσαμε συστηματικά τη συμπεριφορά των μαθητών για αλλαγή στάσης .Οι ίδιοι οι γονείς μας μετέφεραν τον προβληματισμό των παιδιών για στροφή προς τα βότανα και αποφυγή της πολυφαρμακίας. Επιμείναμε εκτός από τις γνώσεις και στις δεξιότητες που απέκτησαν τα παιδιά και στα συναισθήματα που βίωσαν και στις αξίες που υιοθέτησαν.

Τελική αξιολόγηση

Πραγματοποιήθηκε με συζήτηση, με συμπλήρωση ειδικών ερωτηματολογίων, με ασκήσεις τεστ, με καταγραφή των εντυπώσεων των σκέψεων, των συναισθημάτων, αλλά και των δυσκολιών που συναντήσαμε κατά τη διάρκεια του προγράμματος, με παιχνίδια ρόλων, με την παρουσίαση στο κοινό της όλης εργασίας σε ειδική εκδήλωση στο τέλος της χρονιάς. Μέσα από την εκδήλωση φάνηκε το ενδιαφέρον των παιδιών και η ανταπόκριση του κοινού. Σε συνεργασία με τον Υπεύθυνο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης αλλά και με τους εξωτερικούς μας συνεργάτες αξιολογήθηκε το επίπεδο υλοποίησης των στόχων. Συγκεκριμένα όχι μόνο εκτελέσαμε το σχέδιο

υποβολής του Προγράμματος και παραδώσαμε ότι είχαμε υποσχεθεί αλλά δώσαμε όσο περισσότερα μπορούσαμε .Σ' αυτό βοήθησε η άνογη συνεργασία των δυο εκπαιδευτικών των γονέων αλλά και των συνεργατών μας που ανταποκρίθηκαν με ενδιαφέρον στην πρόσκλησή μας.

Φωτογραφία 10

7. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΑΝΤΙΚΤΥΠΟΣ ΣΤΗΝ ΤΟΠΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Η υλοποίηση αυτού του προγράμματος αποσκοπούσε στην ευαισθητοποίηση όλων για τα φυτά της ιδιαίτερης πατρίδας μας. Ιδιαίτερα των φαρμακευτικών φυτών και αγριολούλουδων τα οποία με την οικολογική καταστροφή που συντελείται τα τελευταία χρόνια κινδυνεύουν αλόγιστα. Ο ρόλος του ανθρώπου είναι καθοριστικός γιατί η αειφορία και η βιώσιμη ανάπτυξη είναι υπόθεση όλων μας. Οι μαθητές αντιλήφθηκαν και αναγνώρισαν την αξία της τοπικής χλωρίδας, τη σττροφή στην καλλιέργεια παραδοσιακών φυτών (μαστιχόδενδρου) για την ανάπτυξη του πρωτογενούς τομέα της τοπικής οικονομίας, γνώρισαν την οικονομική εκμετάλλευση από την καλλιέργεια των βοτάνων (φαρμακευτική - κοσμετολογία). Τα αγριολούλουδα της χιακής γης υπήρξαν πηγή έμπνευσης για τους Χιώτες καλλιτέχνες (ζωγράφους, σκηνοθέτες, ποιητές).Με τη συγκέντρωση ποιημάτων, παροιμιών, μύθων, αινιγμάτων σχετικών με τα βότανα φάνηκε πόσο ο πολιτισμός επηρεάστηκε από τα φυτά.

Φωτογραφία 11

Φωτογραφία 12

Με όλες τις εκπαιδευτικές δραστηριότητες οι μαθητές ανακάλυψαν την ομορφιά της φύσης, την ηρεμία που προσφέρει και την αναγκαιότητα της αρμονικής συνύπαρξης με τον άνθρωπο ώστε να πάψει να έχει σχέση κυριαρχίας κι εκμετάλλευσης, αλλά αλληλεξάρτησης και σεβασμού. Στο πρόγραμμα ενεπλάκη και η τοπική κοινωνία (εκπαιδευτικοί, γονείς, φορείς, εξωτερικοί συνεργάτες) Η κοινή γνώμη ευαισθητοποιήθηκε και συμπαραστάθηκε στη προσπάθεια αυτή . Αντιλήφθηκε ότι πρέπει να επιστρέψουμε στις ευεργετικές ιδιότητες των βοτάνων και να αναλάβουμε δράσεις φιλικές προς το περιβάλλον. Βέβαια εκτιμούμε ότι η αλλαγή της συμπεριφοράς και των παγιωμένων συνηθειών δεν επιτυγχάνεται από τη μια μέρα στην άλλη και οι συγκρούσεις με αυτούς που αποσκοπούν μόνο στο κέρδος είναι αναπόφευκτες.

Φωτογραφία 13

Φωτογραφία 14

Χρειάζεται συνεχής αγώνας από όλους τους ευαισθητοποιημένους πολίτες και ιδιαίτερα από την περιβαλλοντική ομάδα, έως ότου το μεγαλύτερο κομμάτι της τοπικής κοινωνίας κατανοήσει ότι το μέλλον του τόπου τους και η ανάπτυξη της περιοχής τους εναπόκειται στις ήπιες μορφές ανάπτυξης και στην ορθολογική αξιοποίηση και διαχείριση των φυσικών πόρων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Αθανασάκης Α., (1996), *Οικοπεριβαλλοντική παιδαγωγική*, Αθήνα: Δαρδανός
2. Βαρελλά Α., (1998), *Φιλενάδα, φουντουκιά μου*, Αθήνα: Πατάκης
3. Βίου Σ., (1997), *Χιακή Λαογραφία* Χίος.: Φ.Ο.Χ Χίου- Ομήρειο Πνευματικό Κέντρο Δήμου Χίου
4. Γρηγοριάδου Σουρέλη Γ., (1999), *Εμένα με νοιάζει*, Αθήνα: Πατάκης,
5. Δαμαλά Γ., (1989), *Καλαμωτή Ένα παραδοσιακό μεσαιωνικό μαστιχοχώρι της Χίου*, Αθήνα: Σύλλογος Καλαμωτούσων – Χίου Αττικής
6. Ματσαγούρας Η., (1998) *Ομαδοσυνεργατική Διδασκαλία*, Αθήνα: Γρηγόρης
7. Μπαζαίος Κ., (2003), *100 Βότανα 2000 Θεραπείες*, Αθήνα: Εκδόσεις Διατροφή και υγεία
8. Mniñh Ody P., (1993), *Πλήρης Οδηγός Φαρμακευτικών Βοτάνων*, Αθήνα: Εκδόσεις Γιαλλέλης
9. Καλαϊτζίδης Δ., Ουζούνης Κ., (2000), *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση. Θεωρία και πράξη*. Ξάνθη: Σπανίδης
10. Καλλίτση Γ., (1991), *Ο Βροντάδος από λαογραφικής απόψεως*, Βροντάδος : Φ.Ο.Β
11. Κόκκοτα Π., (1998), *Σύγχρονες προσεγγίσεις στη διδασκαλία των φυσικών επιστημών – Η εποικοδομητική προσέγγιση της διδασκαλίας και της μάθησης*, Αθήνα
12. Κουσουρήs Θ., Αθανασάκης Α., (1994), *Περιβάλλον, οικολογία, Εκπαίδευση*, Αθήνα: Σαββάλας
13. Κρόκος Γ., (1950), *Είντα γίνεται στη Χιο*; Αθήνα
14. Κρόκος Γ., (1980), *Φυσαρμόνικες*, Αθήνα :βιβλιοπωλείο της Εστίας
15. Κρόκος Γ., (1996), *Είντα γίνεται στη Χιο*; Μοσχάτο: Σανιδάς
16. Παπαντωνίου Ζ., (1991), *Τα ψηλά βουνά*, Αθήνα: Ύψιλον/βιβλία
17. Picton M., (2003), *Μαγικά Βότανα*, Αθήνα : Εκδόσεις Κοχλίας
18. Σαλιάρης Π., (1995), *Τα αγριολούλουδα της Χίου*. Χίος: Δήμος Ομηρούπολης,
19. Σαλιάρης Π., (2002) *Οι Ορχιδέες της Χίου*, Χίος: Δήμος Καρδαμύλων
20. Σκρουμπής Β., (1998), *Αρωματικά Φαρμακευτικά Μελισσοτροφικά Φυτά της Ελλάδας*, Μαρούσι: Εκδόσεις Αγρότυπος
21. Σπυροπούλου Ζ., (1998), *Μύθοι περί φυτών*, Αθήνα : Ελληνικά Γράμματα
22. Σφήκας Γ., (1992), *Αγριολούλουδα της Ελλάδας*, Αθήνα: Ευσταθιάδης,
23. Σφήκας Γ., (1979), *Φαρμακευτικά φυτά της Ελλάδας*, Αθήνα: Ευσταθιάδης
24. Φακίνου Ε., (1986), *Αγριολούλουδα και βότανα*, Αθήνα :Κέδρος
25. Φλογαίτη Ε., (1993), *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση*, Αθήνα: Ελληνικές Πανεπιστημιακές εκδόσεις
26. Φλογαίτη Ε., (1995), *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση στο Δημοτικό Σχολείο*, Αθήνα
27. Frey K., (2002) *Η Μέθοδος Project*, Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη
28. Χαβιάρα – Καραχάλιου Σ., (2001), *Τα θεραπευτικά βότανα της χιακής γης*, Χίος: Ιατρική Εταιρεία Χίου
29. Χατζηνικολάου Ν., (2000), *Όλη η γη τραγουδάει*, Αθήνα: Λιβάνη
30. Ψαρούτη Λ., (1998), *Τα δάκρυα της Περσεφόνης*, Αθήνα: Πατάκης